

1

Budowa organów w Komprachcicach w 1937 r. w świetle dokumentów firmowych i parafialnych

The building of the 1937 organ in Komprachcice as the documents in the company and church archives reveal it

Wolfgang J. Brylla
ORCID: 0000-0003-0840-3333
ZIELONA GÓRA

ABSTRACT

Not much has been known about the Komprachcice organ made in 1937 until now. The main purpose of this contribution was to fill this research gap, which was associated with an attempt to reconstruct the process of building the instrument and outline its historical context. By analyzing the available materials and documents preserved in the parish archives in Komprachcice and the archives of one of the most famous organ-building companies of the 19th and 20th centuries, "GFSteinmeyer & Strebel, Orgel- und Harmoniumbau" based in Oettingen, it was possible to reproduce the subsequent stages of work on the construction of the organ from the moment of determining the technical conditions through the following implementation phases. The exact query also cleared up some unclear points related to the construction of the organ in the Komprachcice Catholic Church, which since then, after necessary repairs, has been used by the faithful to this day. The research also allowed to identify an earlier unknown designer of the church in Komprachcice and an employee who did not appear in the G.F. Steinmeyer archives.

Jedna ze słynniejszych XIX- i XX-wiecznych niemieckich firm organmistrzowskich, *G.F. Steinmeyer & Strebel, Orgel- und Harmoniumbau* z Oettingen w bawarskiej Szwabii, bardzo aktywna m.in. w regionie berlińskim, na wschód od Odry i Nysy była praktycznie nieznana. W ciągu prawie półtorawiecznej działalności na obecnych ziemiach polskich postawiła zaledwie cztery instrumenty: trzy całkowicie nowe (Świnoujście, 1927, 30 gł.; Poznań, 1929, 10 gł.; Komprachcice k. Opola, 1937, 31 gł.) i jeden w zabytkowej szafie (Wrocław, 1924, 36 gł.). Wszystkie one powstały w okresie międzywojennym. Trzy z nich były oparte na trakturze pneumatycznej, a jedno (Komprachcice) na trakturze elektrycznej. Materiałów dokumentujących ich powstawanie nie zachowało się wiele. Te, które przetrwały, przechowywane są głównie w archiwum firmy (obecnie muzeum) oraz w zbiorach komprachcickiej parafii, gdzie zachowała się teczka zawierająca, niestety, niekompletną korespondencję dotyczącą organów. Te dokumenty wraz z tymi przechowywanymi w Oettingen stały się podstawą rekonstrukcji procesu uzgadniania szczegółów ostatecznego kształtu muzycznego i plastycznego nowego instrumentu w Komprachcicach¹.

¹ Szczególne podziękowania dla Paula Steinmeyera z Oettingen i ks. prob. Winfrieda Watoly z Komprachcic za udostępnienie materiałów archiwalnych. Gdyby nie ich życzliwość, to poniższy artykuł nie mógłby powstać.

1. Słów kilka o firmie (H. Fischer, 2011)

W 1847 r. Georg Friedrich Steinmeyer (1819–1901), po naukach i praktykach u Aloyasa Thoma, Josepha Antona Bohla, Franza Salesa Hechingerera i Eberharda Friedricha Walckera, założył w Oettingen, w bawarskiej Schwabii, warsztat i zapoczątkował trwającą 153 lat rodzinną tradycję organmistrzowską. Zakład rozwijał się bardzo ekspansywnie. Z biegiem lat powstawały nowe zabudowania, w których pracowało do siedemdziesięciu osób. Do 1899 r. Georg Friedrich zbudował 679 organów, z których największymi były postawione w katedrze w Spirze (Speyer; 1883, 70 gł.). Jego następcą został syn, Friedrich Johannes Steinmeyer (1847–1928). Za jego kierownictwa do przedsiębiorstwa przystąpił syn byłego współpracownika, Wilhelm Strebel (1873–1939), i w 1921 r. utworzono firmę *G.F. Steinmeyer & Co. (Steinmeyer & Strebel)*. Firma oprócz organów budowała też fisharmonie. Do śmierci właściciela (w 1928 r.) miała ich zbudować ponad 6000. Szczytowym osiągnięciem zakładu była budowa największych na świecie organów kościelnych. Liczący 208 głosów instrument stanął w 1928 r. w kościele św. Szczepana w Pasawie (Passau). W 1909 r. firma zbudowała swoje pierwsze organy z trakturą elektryczną, która później była długi czas jedyną stosowaną. Friedrich wprowadził też na stałe ulepszone wiatrownice kieszonkowe, opracowane przez Friedricha Witziga – długoletniego współpracownika. Fischer (2011: 96) podaje, że patent został udzielony 29 czerwca 1896 r. Mimo sumiennego *researchu* w czasopiśmie „*Zeitschrift für Instrumentenbau*” („ZfI”), które prowadziło dział informujący o patentach (*Anmeldungen* – zgłoszenia, *Ertheilungen* – decyzje, *Illustrierte Patent-Uebersicht* – ilustrowany przegląd patentów), nie znaleziono żadnej wzmianki o tym rozwiązaniu. Również poszukiwania archiwalnych patentów w *Deutsches Patent- und Markenamt* (Niemieckim Urzędzie Patentowym) nie dały pozytywnych rezultatów. Po śmierci właściciela (1928 r.) firmę przejął najstarszy syn, Hans Karl Steinmeyer (1889–1970), który zawodu uczył się w rodzinnym zakładzie i u Johanna Klaisa. Po odbyciu jednorocznej służby wojskowej, w 1913 r. wyjechał do USA, gdzie praktykował u *Hook & Hastingsa*, Ernesta Skinnera, nota bene wynalazcy elektropneumatycznej traktury, i w firmie *Welte & Sons*, gdzie był zatrudniony na kierowniczym stanowisku. Z powodu wybuchu pierwszej wojny światowej pozostał w Stanach Zjednoczonych (do 1920 r.) i rozpoczął samodzielną działalność organmistrzowską w Toledo, w stanie Ohio. Po powrocie do Oettingen dołączył do zarządu firmy. Pod jego kierownictwem firma zbudowała około 700 organów, w tym tak znaczące dzieła, jak: w katedrze w Trondheim (1929, 139 gł.), kościele św. Łukasza w Monachium (1932, 72 gł.), św. Wawrzyńca w Norymbardze (1937, 157 gł.) czy w Kościele Pamięci Protestu w Spirze (1938, 106 gł.). Dzięki niemu firma rozpoczęła też budowanie organów z wiatrownicami kłapowo-zasuwowymi. Jak już wspomniano, była to firma rodzinna, w której pracowali też bracia Johanna, jak: konstruktor i wynalazca Ludwig (1870–1939), fenomenalny intonator Albert (1874–1941), kreślarz i projektant prospektów Gottlieb (1867–1950) czy kierownik działu produkcji fisharmonii Wilhelm (1868–1915). Następcą Hansa został w 1967 r. jego syn, Fritz Steinmeyer jun. (1918–2008), który zbudował około 240 nowych organów, z reguły średniej wielkości. Po nim firmę w 1993 r. przejął kuzyn, Paul Steinmeyer (1933–2019), który w 2001 r. prawa do firmy przekazał Karlowi Göckelowi, który prowadzi ją już jako

Alte und neue Kirche in Gumpertsdorf (Comprachtschütz)

Il. 1. Rycina z epoki przedstawiająca stary (św. Marcina) i nowy (św. Franciszka) kościół w Komprachcicach

Steinmeyer Orgelbau Inh. Karl Göckel. Tym samym działalność firmy została definitywnie zakończona. W jej zabudowaniach powstało *Orgelbaumuseum Steinmeyer*. Znakiem rozpoznawczym korespondencji firmy była winieta, która była graficzną reprodukcją tablicy ołtarza gandawskiego przedstawiającej muzykujących przy pozytywie aniołów.

2. Komprachcice²

Komprachcice na przełomie XIX i XX w. liczyły około 1000 mieszkańców. Po pierwszej wojnie światowej, w związku z budową jezior turawskich (1933–1939), które miały umożliwić regulację poziomu wody na Odrze, do wsi przesiedlono część mieszkańców z zalewanych terenów. Wpłynęło to na podwojenie liczby mieszkańców (w 1939 r. wieś zamieszkiwało około 2100 mieszkańców). Dla tak znaczącego wzrostu liczebności wiernych dotychczasowy drewniany kościółek pw. św. Marcina z początku XVIII w. okazał się za mały. Ks. Franz Niedzballa, nowy proboszcz, po pracy wikariuszowskiej w Berlinie (urodzony 28 listopada 1897 r. w Raciborzu-Starej Wsi, święcenia kapłańskie przyjął 2 marca 1924 r. we Wrocławiu; proboszczem w Komprachcicach był w latach 1935–1940, potem we Wrocławiu, gdzie też zmarł 19 października 1952 r.) przystąpił niezwłocznie do działań mających doprowadzić do budowy

² Niemieckie wersje nazwy miejscowości: Comprachtschütz, Gumpertsdorf.

nowego, obszerniejszego kościoła. Jego projekt został zamówiony u Theodora Ehla (Arch1) (1876–1946 Halle) z Bytomia. Ten urodzony w Opolu architekt, studiujący we Wrocławiu i Berlinie (www1), specjalizował się w budownictwie kościelnym, choć był także autorem kilku budowli przemysłowych i do użytku publicznego. Z jego pracowni wyszły projekty m.in. kościołów w Ziemęcicach, Bytomiu (np. Chrystusa Króla), Dobrzenu Wielkim, Luboszycach, Zabrze-Mikulczycach, Bodzanowicach, budynku Urzędu Miejskiego w Oleśnie, szkoły w Bytomiu czy hal fabrycznych huty „Batory” (www2). Dla Komprachcic przygotował projekt w stylu pruskiego modernizmu. Kościół został konsekrowany i poświęcony św. Franciszkowi z Asyżu 6 grudnia 1936 r. Mając już dużą świątynię, proboszcz, będący pod wrażeniem wspinających berlińskich organów, wymarzył sobie podobnej jakości instrument w swoim kościele. Po poradę i pomoc zwrócił się do przyjaciela, Johannes Bukowskiego – o ich bliskiej zażyłości świadczy dopisek Bukowskiego na liście Fritza Steinmeyera do Bukowskiego z 10 lutego 1937 r. przesłanego do ks. Niedzballi (Arch2) – zapewne Ślązaka, organisty kościoła pw. św. Sebastiana, drugiej po katedrze pw. św. Jadwigi świątyni katolickiej w Berlinie. Jego też poprosił o nadzór w ustalaniu szczegółów technicznych nowych organów. W efekcie rozwinęła się ożywiona wymiana korespondencji pomiędzy Komprachcicami, Berlinem a Oettingen.

3. Przygotowania do inwestycji

Przed skontaktowaniem się z bawarską firmą Bukowski sformułował swoją ogólną wizję organów, którą w pierwszej kolejności (na pewno) rozesłał do *Gebrüder Rieger* w Mokrem (Mocker) i Paula Berschdorfa w Nysie. Być może też do innych, ale brak na to potwierdzeń. W styczniu 1937 r., po wpłynięciu od nich ofert, zwrócił się jednak do znanej mu firmy Steinmeyera, gdyż, jak pisał (Arch3), w górnośląskich katolickich kościołach napotyka się głównie na organy wspomnianych firm, a on widziałby pewną odmianę w postaci organów firmy Steinmeyer: *Ich würde mich sehr freuen, wenn gerade Ihre Firma den Auftrag erhalten würde. In Oberschlesien kommt man in den kath. Kirchen nur die obengenannten Orgelfirmen. Ich bin der Ansicht, daß es für Ihre Firma von hohen Werte sein würde, eine Orgel in einer kath. Kirche in der Umgegend von Oppeln zu erbauen.* W związku z tym poprosił o przesłanie na jego ręce, jak i do Komprachcic, niezobowiązującego kosztorysu. Sugerował jednocześnie, aby przesyłka do ks. Niedzballi zawierała też stosowny pakiet materiałów reklamowych (w tym katalog). Prosił o podanie różnic w cenie pomiędzy organami o trakturze pneumatycznej a elektropneumatycznej, uwzględnienie w ofercie nowej instalacji elektrycznej, baterii akumulatorów i stacji ładowania, a także o propozycje rozdziału proponowanych przez siebie głosów na trzy manualy. Dopytywał się też, czy po dokonaniu przedpłaty zostanie natychmiast zabezpieczony materiał dla tych organów. Prosił o szybką odpowiedź, gdyż w lutym miano podjąć decyzję o ich budowie i ich wykonawcy. Na koniec Bukowski poinformował, że ks. Niedzballa był wikariuszem w kościele mariackim (*Liebfrauenkirche*) przy Wrangelstraße w Berlinie, gdzie stały właśnie pięćdziesięciogłosowe organy Steinmeyera z 1914 r. (H. Fischer 2011: 503).

W odpowiedzi z 5 lutego (Arch4) firma przysłała żądane kosztorysy i dyspozycje, przy czym były ich dwie; w drugiej przewidziano jedną transmisję więcej, co spowodowało nieznaczną obniżkę ceny. Propozycje dotyczyły instrumentu dwumanałowego. Opracowując

G. F. STEINMEYER & CO.

(Steinmeyer & Strebel)

Orgel- und Harmoniumbau

OTTINGEN-BAYERN UND NÜRNBERG

Briefanschrift: Steinmeyer & Co., Ottingen-Bayern

Fernruf: Ottingen Nr. 10
und Nürnberg Nr. 57379

Telegramm-Adresse:
Orgelbau Ottingen-Bayern

Bankkonten:
Stadt-Sparkasse Ottingen
Bayer. Vereinsbank Filiale
Nördlingen . Reichsbank-
nebenstelle Nördlingen

Postcheck-Konto: Amt
Nürnberg Nummer 21405

Hochwürden
Herrn Pfarrer Niedzballa
Gumpertsdorf
Kreis Oppeln O.-S.

OTTINGEN-BAYERN, 21. Mai 1937.
H.St/G.

Hochwürdiger Herr!

Wir danken für Ihre gesch. Zeilen vom 14.ds. und übersenden Ihnen nun unsere Zeichnungen Nr. 1111 und 1112. Aus der ersteren belieben Sie zu ersehen, daß wir soweit als möglich die Änderungen berücksichtigt haben. Zeichnung Nr. 1112 gibt das Profil des Gesimses in natürlicher Größe.

Nachdem Sie uns den Auftrag zur Lieferung des Prospektes nach der Zeichnung Nr. 1106 unter möglichster Berücksichtigung der kleinen Änderungen erteilen, können wir nun weiterarbeiten.

Der Entwurf des Herr Architekten Ehl ist gewiß gut. Um aber die vorgesehene Registerzahl unterzubringen, müßten die seitlichen Türme etwas erhöht werden, wodurch wohl die von Herrn Ehl gewünschte Proportion beeinträchtigt wird.

Nachdem Herr Schäfer an dem Entwurf mitgearbeitet hat, dürfen wir wohl annehmen, daß der behördlichen Genehmigung nichts im Wege steht.

Der rechtzeitigen Fertigstellung steht nun nichts mehr im Wege. Wir bitten nur noch um Bestätigung unseres heutigen Schreibens.

In vorzüglicher Hochachtung

G. F. Steinmeyer & Co.
Hans Steinmeyer

Anbei:
Uns. Zeichnungen
Nr. 1111 und 1112.

Kopiert: 26. 5. 37

ps.

Il. 2. Pismo Hansa Steinmeyera do ks. F. Niedzballi z 21 maja 1937 r., w którym wymieniony został architekt komprachcickiej świątyni – Ehl (archiwum *Orgelbaumuseum Steinmeyer* w Ottingen).

dyspozycję, zrezygnowano z instrumentu trzymanualowego, gdyż biorąc pod uwagę wielkość kościoła, liczba głosów musiałaby być konieczniej zwiększona, aby uzyskać żadaną siłę dźwięków. Ponadto przy tej samej liczbie głosów organy trzymanualowe są wyższe niż dwumanualowe: *bei der Größe der Kirche in diesem Falle die Registerzahl unbedingt erhöhen müßte, und die gewünschte Klangstärke zu erhalten. Dazu käme noch, daß selbst bei gleicher Registerzahl ein 3-manualiges Werk höher zu stehen käme als eine Orgel mit nur 2 Manualen.* Zaznaczono, że koszt tak skalkulowanych organów jest najniższy z dopuszczalnego przez *Verband der Orgelbaumeister Deutschlands* (VdOD). Steinmeyer stwierdzał, że niższej ceny konkurujący Berschdorf nie może zaproponować (też był członkiem VdOD), a jedynie Rieger, gdyż jako firma zagraniczna nie obowiązywały ją ustalenia związku. W przedłożonych kosztorysach przewidziano elektryczną trakturę, gdyż działa ona bardziej niezawodnie i precyzyjnie niż pneumatyczna: *weil wir der festen Überzeugung sind, daß dieselbe noch zuverlässiger und präziser arbeitet als die pneumatische.* Za tą trakturą przemawiał też fakt, iż był zakaz stosowania ołowianych rurek, które należało zastępować aluminiowymi. Przy czym koszt instrumentu o trakturze elektrycznej był wyższy zaledwie o 250 marek (Reichsmark). Niezawodność traktury miało zapewnić stosowanie połączonych srebrnych styków i miedzianych przewodów. Nadawca delikatnie sugerował szybkie podjęcie decyzji i wpłaty zaliczki, gdyż to gwarantowało zabezpieczenie potrzebnego materiału. Odkładanie tego w czasie niosło niepewność, gdyż nie wiadomo było, czy władze państwowe nie nałożą dodatkowych ograniczeń w stosowaniu metali kolorowych.

Przedstawiona oferta składała się z dwóch propozycji (Arch5). Pierwsza, z większą liczbą realnych głosów, była bardzo szczegółowa. Oprócz zestawienia głosów, zresztą nie ostatecznego, skoro naniesione były sugestie pewnych zmian (zamiast Krummhorn 8' w I manuale proponowano Klarine 4', a w II manuale za Sesquialtera 2 $\frac{2}{3}$ ' & 1 $\frac{3}{5}$ ' – dwa głosy: Nasard 2 $\frac{2}{3}$ ' i Terz 1 $\frac{3}{5}$ '), wyszczególniono liczbę piszczałek z rozróżnieniem materiału, z jakiego były wykonane; zawierała także szczegółowe informacje o proponowanych wiatrownicach, o kształcie stołu gry, o zastosowanych elementach traktury elektrycznej, miechach, dmuchawie elektrycznej, zestawie prostownika i akumulatorów, transporcie. Kolejnym elementem były uwagi, z których najistotniejszymi były: koszt obudowy z perspektem nie wliczono w powyższy kosztorys, zleceniodawca musiał zapewnić transport rozłożonych organów od miejsca dostawy kolejną do kościoła, również pomocnika, pokryć koszty energii elektrycznej, doprowadzenia instalacji elektrycznej zasilającej dmuchawę oraz ewentualnych koniecznych prac murarskich. Określono okres gwarancyjny na pięć lat. Zaproponowano zasady płatności: $\frac{1}{3}$ przy podpisaniu zamówienia, $\frac{1}{3}$ po dostarczeniu organów na miejsce i pozostałe $\frac{1}{3}$ po ukończeniu stawiania organów, przy czym istniała możliwość zmiany tej zasady. Druga propozycja była przedstawiona w formie skrótowej. Zawierała jedynie samą dyspozycję, gdyż pozostałe warunki i szczegóły kontraktu były takie same. Obie oferty, (w oryginale), zamieszczono w aneksie I.

Bukowski niezwłocznie (7 lutego) (Arch6) poinformował radę parafialną (*Kirchenvorstand*), aby na podstawie dotychczasowych informacji wybrać światowej sławy firmę *Steinmeyer & Co.* z Oettingen w Bawarii. W liście powtórzył też informacje techniczne otrzymane od firmy, podkreślając je bardzo pozytywnymi opiniami osobiście poznanych organów teje

firmy w berlińskim kościele pw. Świętej Trójcy, tzw. *Hindenburg-Gedächtnis Orgel* (H. Fischer 2011: 289). Wspomniął też o pomysle dołożenia w drugim manuale głosu Vox coelestis 8', co wiązałoby się jednak ze wzrostem ceny o około 350 marek.

Tydzień później (15 lutego), uzupełniając dotychczasowe informacje, Steinmeyer dostał ks. Niedzballi drugą propozycję, której koszt był nieco niższy (16 240 marek) od pierwszej (Arch7). Zwrócił też uwagę na problem opieki nad instrumentem w przyszłości, sugerując poszukanie odpowiedniego organmistrza na miejscu, w ostateczności we Wrocławiu. Poruszył też ważną sprawę sposobu finansowania organów. Według zapewnień Bukowskiego parafia mogła jako pierwszą ratę wpłacić 7000 marek zaliczki, a w ciągu roku dalsze 5000 marek, tak że do końca roku spłacono by 12 000 marek. W tej sytuacji resztę firma skłonna była odroczyć, jednak od 1 stycznia 1938 r. byłaby ona oprocentowana na 2%.

Z kolejnego pisma Fritza Steinmeyera do Bukowskiego (Arch8) wiadomo, że jego starania uwieńczone zostały sukcesem – rada parafialna przed 26 lutego wybrała firmę z Oettingen na wykonawcę nowych organów. Kontynuując techniczne rozważania, Steinmeyer uważał, że dodatkowy głos, Vox Coelestis, można wbudować, ale nie widzi potrzeby, gdyż wcześniej na prośbę Bukowskiego uwzględniono już Schwebende Aeoline 8' oraz z uwagi na fakt, iż w dyspozycji znajduje się już Unda maris 8'. Tego samego dnia, równolegle, został wystosowany list do ks. Niedzballi (Arch9), w którym firma, dziękując za zaufanie i powierzenie jej budowę organów, prosi o wiadomość, za którą dyspozycją opowiedziała się rada parafialna (gdyż Bukowski domniemywa, że za drugą, z 5 lutego 1937 r., tą, która wyceniona została na 16 240 marek) i czy jest zgoda (Bukowski przypuszcza, że tak) na dodatkowy głos Vox coelestis za 350 marek. W międzyczasie parafia otrzymała zestandaryzowane warunki dostawy, w których zastrzeżono prawa autorskie do dokumentacji, określono zasady płatności, czas dostawy, konsekwencje za nieterminową dostawę lub odbiór, zobowiązanie do jak najlepszego wywiązania się, z wykorzystaniem dobrych materiałów, z podjętego zobowiązania, warunków gwarancji, zasad odbioru ukończonego dzieła (Arch10). Całe warunki (w oryginale) przytoczono w aneksie II.

Nie wiadomo, na którą dyspozycję ostatecznie się zdecydowano, ale podpisano kontrakt, w którym w międzyczasie, w wyniku dalszych konsultacji z Bukowskim, zmieniono nieco zestaw głosów, co skutkowało jego unieważnieniem i podpisaniem nowego. 22 marca Steinmeyer, przesyłając swoją unieważnioną oraz nową umowę, prosił o odesłanie starej i podpisanej nowej (Arch11). Oryginał jest nieznan.

O ile od strony muzycznej wszystko zostało dopięte, to problemem do rozwiązania pozostał kształt i forma szafy organowej. Inwestor poproszony został o nadesłanie skorygowanych rysunków (planów) tej części kościoła, w której znajdował się chór organowy, gdyż te wcześniej przekazane okazały się nieprzydatne (Arch12): *Mit der uns zugesandten Zeichnung können wir leider nicht viel anfangen*. Organmistrz zasugerował, aby naniesione były nań wymiary empery i przewidywane miejsce usytuowania instrumentu. Dodał też, że niezwłoczne otrzymanie tych materiałów pozwoliłoby na szybkie ukończenie inwestycji.

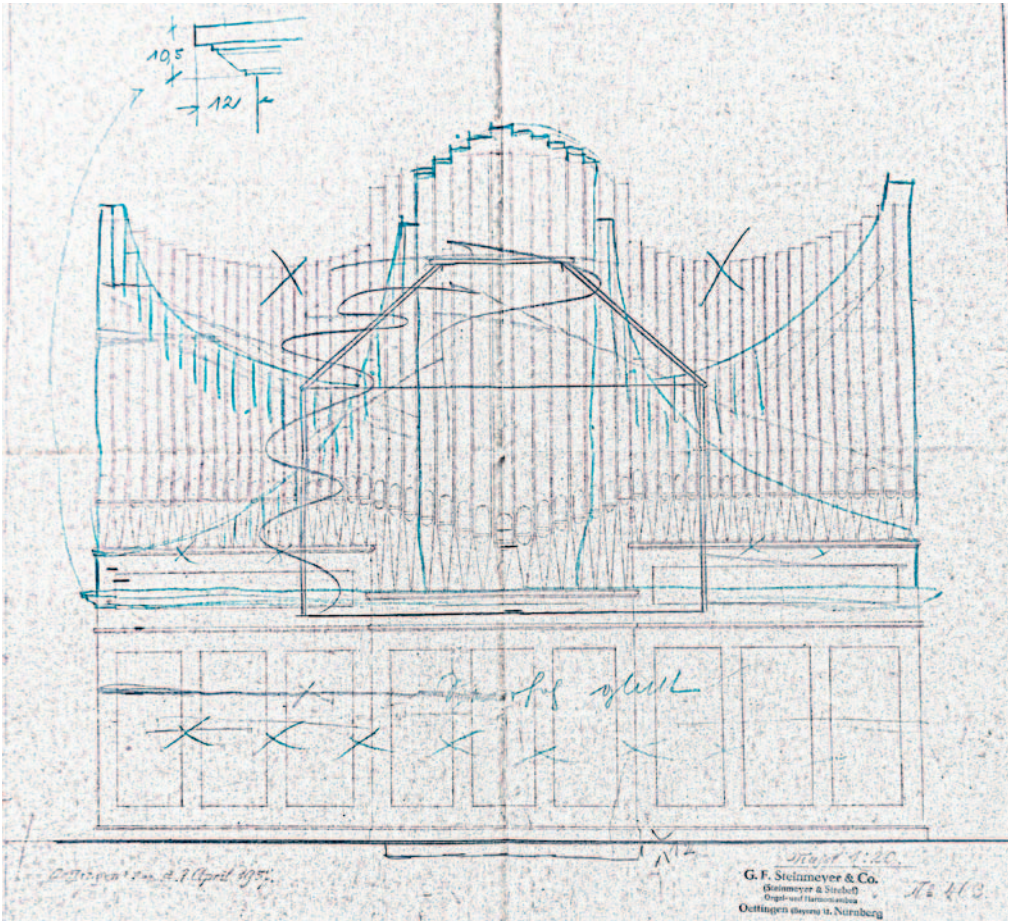

Proboszcz, nie zwlekając, wywiązał się z prośby i dlatego już 9 kwietnia Steinmeyer mógł poinformować Bukowskiego (Arch13), że mimo opisu na rysunku sugerującym istnienie dwóch empor, przyjęli, że jest tylko jedna i na niej postawione zostaną organy. Wątpliwości budziły jeszcze lokalizacje dmuchawy, baterii akumulatorów (określonej jako *Traktur-dynamo*) i ich ładowarki (prostownika). Z planów wynikało, że za organami znajdowały się na dwóch kondygnacjach dwa pomieszczenia przewidziane na różnego rodzaju spotkania parafialne. Organmistrz sugerował, aby dolne jednak przeznaczyć na wspomniane urządzenia. Jeszcze nierozwiązanym problemem pozostawał prospekt. Firma przygotowała projekt oznaczony numerem 463, zachowany w archiwum parafialnym (Arch14). Proponowana szafa organowa miała mieć szerokość 7 m i głębokość 2,4 m. Przy takim założeniu przewidziane przez architekta miejsce okazało się niewystarczające dla budowniczych. Nie ustalone też było umiejscowienie stołu gry. Jako najodpowiedniejsze wykonawca sugerował miejsce pośrodku szafy organowej, przy jej ścianie. Jednak na życzenie mogli go umieścić przy balustradzie – w tym przypadku konieczne byłoby wykonanie specjalnego kanału w podłodze, który skryłby wiązkę przewodów łączących stół gry z organami. Kolejną nieustaloną kwestią było usytuowanie organisty względem ołtarza: tyłem czy przodem. Jako że wcześniej strona finansowa szafy organowej była nie poruszana, Steinmeyer dołączył do listu zestawienie materiałowe i kosztowe proponowanej obudowy organów (czyli projektu nr 463) (Arch15). Szafa, wykonana z drewna świerkowego, wyposażona w stosowne przekładniki, kondukt, wiatrowniczki i posrebrzane pyłem aluminiowym piszczałki prospektowe, wraz z kosztami transportu i montażu końcowego wyceniona została na 1290 marek (zob. aneks III).

Il. 3. Projekt prospektu nr 463. (archiwum *Orgelbaumuseum Steinmeyer* w Oettingen).

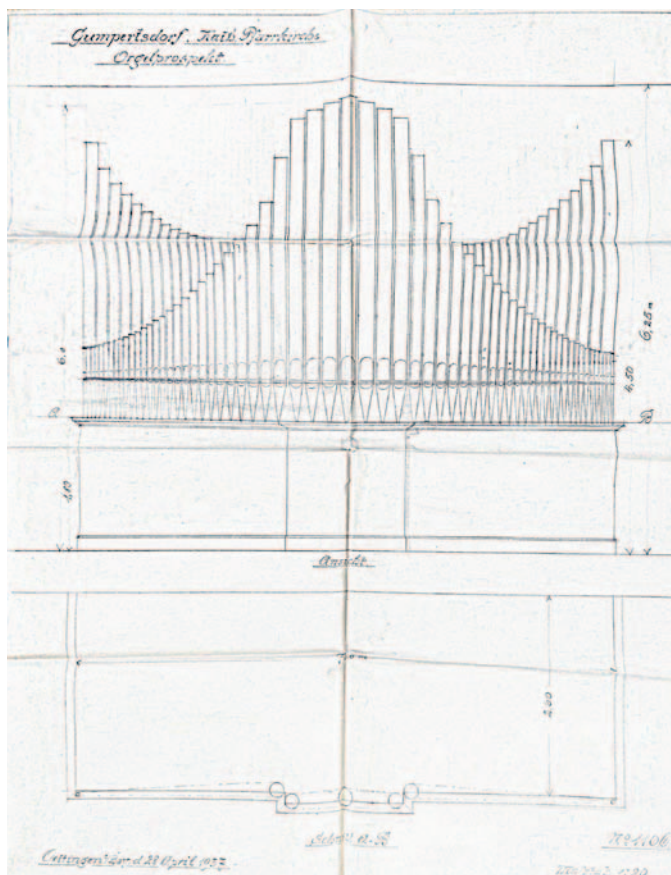
Kopię tego listu wraz projektem prospektu otrzymał też ks. Niedzballa (Arch16). W dodatkowym piśmie poinformowano go o wysokości organów (6 metrów) i dołączono jeszcze rysunek organów wrysowanych w projekt kościoła. Odbiorcę poproszono o wyrażenie opinii i ewentualne przedstawienie kontrpropozycji. Aby jak najszybciej rozstrzygnąć wątpliwości,

Il. 4. Wersje projektu nr 463. (archiwum Orgelbaumuseum Steinmeyer w Oettingen).

Fritz Steinmeyer zaproponował osobiste spotkanie z Hansem Steinmeyerem, który miał być w Berlinie 19 kwietnia (tak jak ks. Niedzballa).

Po spotkaniu, które upłynęło w przyjaznej atmosferze, ustalono zmianę wyglądu szafy organowej, a właściwie jej piszczałkowej nadstawy. Przesyłając nowy projekt o numerze 1106, przekazano jednocześnie, że o ile koszt prospektu, w którym piszczałki postawione są w jednym rzędzie, wynosi 1290 marek, to w układzie dwurzędowym już 1605 marek, gdyż zwiększona musiała być liczba piszczałek – do 152 (Arch17). Z listu wynika też, że w trakcie rozmowy poruszona jeszcze została sprawa ewentualnego przedłużenia kabla sterującego, tak aby stół gry ustawić bokiem. Przy akceptacji tego pomysłu kabel musiałby być przedłużony o 5 m, co wiązałoby się z dodatkowym kosztem około 75 marek (5 m x 200 żył + robocizna). Steinmeyer odniósł się też pozytywnie do propozycji organisty wbudowania jeszcze jednej transmisji pedałowej 8-stopowego głosu, a gdyby to było możliwe, także głosu 2-stopowego. Transmitowano by Gedecktbass z głosu Stillgedeckt z drugiego manualu i Flöte 2' z Blockflöte 2' z tego

Il. 5. Projekt prospektu nr 1106. (archiwum Orgelbaumuseum Steinmeyer w Oettingen).

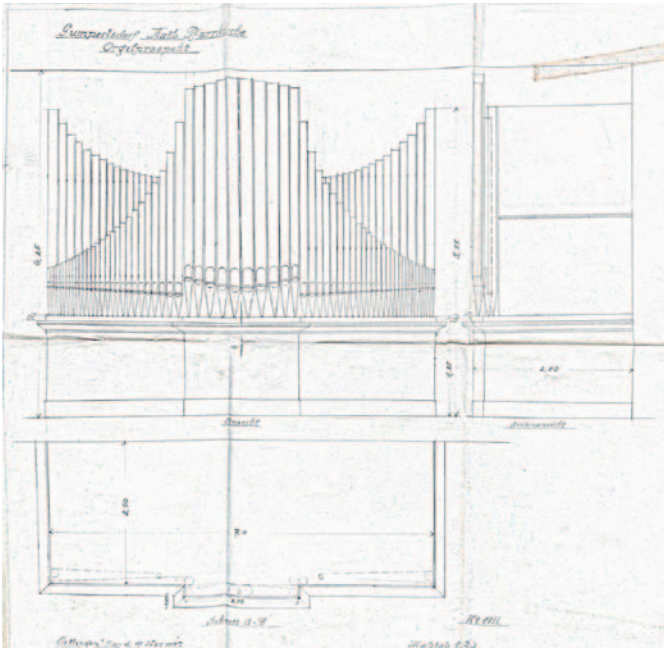
prospektu (tzn. nr 1106) (Arch18), gdyż jako podstawa dalszych uzgodnień pojawiły się projekty o numerach 1111 i 1112 (profil gzymsu w naturalnej wielkości). Rysunki znajdują się w archiwum firmowym (Arch19). Zauważono, że przygotowany przez architekta Ehla projekt był niewątpliwie dobry, tylko aby w nim pomieścić przewidzianą liczbę głosów, konieczne byłoby podniesienie bocznych wież, co zaburzyłoby wizję architekta. Z listu dowiadujemy się, niejako mimochodem, że przy ostatecznej wersji projektu szafy organowej współpracował niejaki Schäfer, najwidoczniej współpracownik Ehla.

Proboszcz odpowiedział 26 maja, zatwierdzając projekt nr 1111 (Arch20). Najpewniej podpisano jakieś dodatkowe umowy, ale w archiwach ich nie odnaleziono. Wydaje się, że też w tym czasie ostatecznie ustalono kształt obecnej dyspozycji.

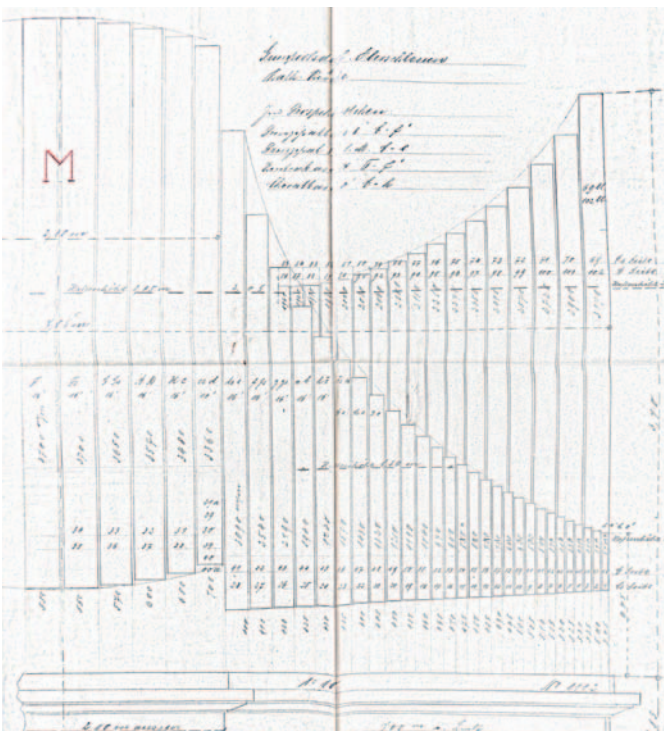
W pierwszych dniach czerwca parafia komprachcicka dokonała wpłaty 5000 marek na konto firmy, co sprawiło, że praca w zakładzie ruszyła pełną parą i – jak zapewniał Steinmeyer – o ile rozstrzygnięta zostanie długość kabla sterującego, nic nie stanie na przeszkodzie wysłania w sierpniu organów do Komprachcic (Arch21). Bukowski zgodził się na wbu-

samego manualu. Koszt tej operacji to 180 marek. Dodatkowo potwierdzone zostały ustalenia uczynione 17 marca z Bukowskim: włączniki wolnej kombinacji wykonane zostaną jako przełączniki uchylne, a w pierwszym i drugim manualu oraz w pedale wbudowany zostanie (bez dodatkowych kosztów) po jednym nadmiarowym wyłączniku regestrów (tzw. vakaty). List kończy się zapewnieniem postawienia organów do końca września, o ile w ciągu najbliższych dni nadejdzie ostateczna decyzja.

14 maja ks. Niedzballa odpowiedział na powyższe listy. Nie znamy szczegółów. Z reakcji Steinmeyera można się domyślać, że zasugerowano delikatną zmianę dotychczasowego projektu

Il. 6. Projekt prospektu nr 1111. (archiwum Orgelbaumuseum Steinmeyer w Oettingen).

Il. 7. Projekt prospektu nr 1112. (archiwum Orgelbaumuseum Steinmeyer w Oettingen).

wanie 2-stopowego głosu do pedału.

28 sierpnia, zgodnie z wcześniejszymi zapowiedziami, prace w firmie zostały zakończone i organy załadowano do wagonu. Zakładano, że fracht potrwa około tygodnia. Informując o tym listem z 28 sierpnia 1937 r., Steinmeyer prosił o ostrożny wyładunek skrzyń i innych części, o ich ochronę przed wilgocią oraz sugerował, aby części te w całości składować tymczasowo w kościele. Na poniedziałek 6 września zaplanowano rozpoczęcie montażu organów, o ile części dotrą na czas na miejsce. Do tych prac oddelegowano dwóch pracowników: Stöckela, przy czym według Fischera (2011: 79) miał się pisać Stockel i na imię mieć Karl, i Reichherzera, którzy na miejscu mieli się pojawić dzień wcześniej, o ile dostawa się nie opóźni (Arch22). Zgodnie z przewidywaniami wagon z organami dotarł do stacji docelowej 1 września (Arch23). Nie udało się ustalić, jak długo trwały prace przy ich stawianiu. Prace zapewne doglądał, według przekonania Bukowskiego, miejscowy organista Götz (Arch24). Wydaje się, że trwały one przez cały wrzesień. Tezę tą potwierdzałyby dwa listy. Pierwszy

został wysłany przez Bukowskiego do Steinmeyera 7 października, w którym jest mowa o „miłym” kilkudniowym pobycie w Komprachcicach (Arch25), co można ewidentnie powiązać z odbiorem i poświęceniem organów, które w tej sytuacji mogło mieć miejsce 3 października. Drugi, wystosowany przez Hansa Steinmeyera 12 października (Arch26) do ks. Niedzballi, informował o wystawieniu korygującego rachunku uwzględniającego koszty za dostarczone dodatkowe głosy – Terz i Quinta (koszt głosu Flachflöte nie został uwzględniony), za prospekt oraz dodatkowy przewód sterujący. Do listu dołączona była oferta stałego doglądania instrumentu za dodatkową opłatą. Za 85 marek firma zobowiązywała się raz w roku przejrzeć instrument, w trakcie którego dokonano by drobnych napraw i przeprowadzono korektę strojenia (Arch27). Proboszcz zgodził się, gdyż mimo udzielenia pięcioletniej gwarancji przez firmę, nie obejmowała ona strojenia. Nie wiemy, czy umowa ta była przedłużana.

Oddany i poświęcony w październiku instrument został oznaczony opusem 1645. Jego ostateczna dyspozycja przybrała następujący kształt:

Manual I (C- g ²)	Manual II (C-g ²) (szafa ekspresyjna)	Pedal (C-f)
Bordun 16'	Lieblich Gedeckt 16'	Subbass 16'
Prinzipal 8'	Salizional 8'	Zartbass 16*
Gamba 8'	Schwebend Aeoline 8'	Kontrabass 16'
Dulciana 8'	Quintatön 8'	Prinzipalbass 8'
Konzertflöte 8'	Stillgedeckt 8'	Choralbass 4'
Rohrflöte 4'	Geigen Prinzipal 4'	Flachflöte 2'
Oktav 4'	Nachthorn 4'	Posaune 16'
Waldflöte 2'	Blockflöte 2'	
Mixtur 1 $\frac{2}{3}$ '	Quinte 2 $\frac{2}{3}$ '	* transmisja z Lieblich Gedeckt 16'
Cymbel 1'	Terz 1 $\frac{2}{3}$ '	
Trompete 16'	Krummhorn 8'	
Trompete 8'		
Clarine 4'		

Połączenia: Pedal-Koppel I, Pedal-Koppel II, Manual-Koppel, Unter-Koppel II-I, Ober-Koppel II-I, Unter-Koppel II, Ober-Koppel II.

Urządzenie dodatkowe: Pianopedal II.

Rejstry zbiorowe: Tutti, General-Tutti, 2 wolne kombinacje. Tremulant II, Crescendo.

Mimo popierania przez firmę idei *Orgelbewegung* według zasad Alberta Schweitzera, z którym była w ścisłym kontakcie, to nie do końca i zawsze je stosowała. Niestety, często musiała się ugiąć i uwzględnić życzenia szeroko pojętego inwestora. Tak też było i w Komprachcicach, czego ewidentnym dowodem jest ostateczna dyspozycja, w której postromantyczne brzmienie stapia się z barokowym. Instrument komprachcicki jest przykładem średnich organów o dużych możliwościach brzmieniowych uzyskanych za przystępną cenę. I tutaj widać ogromne doświadczenie i praktykę organmistrzowską firmy: zastosowała pełne „supery” tylko w starannie wybranych głosach; w pewnych głosach piszczałki wykonała z różnych materiałów (cynku, drewna i 14% cyny) tak je dzieląc, aby nie zaburzyć brzmienia ani charakteru głosu i wrażliwości ludzkiego słuchu.

Il. 8. Prospekt komprachickich organów (foto „Organistrzostwo Kamerton – Wiesław Jeleń”, 2018).

Il. 9. Stół gry (foto „Organistrzostwo Kamerton – Wiesław Jeleń”, 2010).

Il. 10. Styki klawiszy (foto „Organistrzostwo Kamerton – Wiesław Jeleń”, 2015).

Il. 11. Wnętrze stołu gry - przed remontem (foto „Organistrzostwo Kamerton – Wiesław Jeleń”, 2010).

Il. 12. Częściowo otwarte wiałownice upustowe - przed remontem (foto „Organistrzostwo Kamerton – Wiesław Jeleń”, 2015).

Można się nie tylko zgodzić z opinią Gabrieli Czurlok, ale jeszcze ją pogłębić, że jest to nie tylko jeden z nielicznych instrumentów w dekanacie prószkowskim, ale także w diecezji opolskiej, na którym można wykonać szeroki zakres literatury organowej (G. Czurlok 2011: 184). Ubolewać trzeba, że nie są do tego wykorzystywane.

Badając dzieje organów w Komprachcicach, udało się nie tylko zrekonstruować procesy/etapy uzgodnień, ale wprowadzić do przestrzeni naukowej informację o głównym projekcie komprachcickiej świątyni, który dotychczas pozostawał nieznanym (Kons 2020). Zatem przypomnijmy, że był nim Theodor Ehl. Udało się też ustalić nazwiska monterów, z których jeden, Reichherzer, nie był odnotowany w monografii firmy autorstwa Fischera (H. Fischer 2011: 75–80).

ANEKSY

Przedstawione niżej dokumenty pochodzą z archiwum parafii pw. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach.

ANEKS I

/pieczęć/:

G.F. Steinmeyer & Co.

(Steinmeyer & Strebel)

Orgel- und Harmoniumbau

Oettingen (Bayern) u. Nürnberg

Oettingen, den 5. Februar 1937.

Disposition & Kostenberechnung
zum Bau einer neuen Orgel für die
kathol. Kirche zu Gumpertsdorf, O.-S.

2 Manuale C-g^{'''}, Pedal C-f'

Stimmung: Normalton a¹ = 870 Schwingungen.

Intonation: nach den neuesten technischen und musikalischen Fortschritten, jedes Register gemäss seinem Charakter: in Gesamtwirkung von Klarheit, Glanz und Fülle.

I. Manual C-g ^{'''} 56 Töne			Anzahl der Pfeifen aus:		
			Holz	Zinn	Zinn 35%
1.	Bordun	16 ⁴	36	---	20
2.	Prinzipal	8 ⁴	---	36	20
3.	Gamba	8 ⁴	---	36	20
4.	Konzertflöte	8 ⁴	56	---	---
5.	Dulciana	8 ⁴	---	36	20
6.	Krummhorn	8 ⁴	---	24	32
	Klarine	4 ⁴			
7.	Rohrflöte	4 ⁴	---	12	44
8.	Oktave	4 ⁴	---	24	32
9.	Waldflöte	2 ⁴	---	12	44
10.	Trompete	8 ⁴	---	36	20
11.	Trompete	16 ⁴	---	48	8
12.	Mixtur	3-5 fach	---	32	204
13.	Cymbel	1' 3 fach	---	---	168
II. Manual C-g ^{'''} 68 Töne SCHWELLWERK					
14.	Schwebend Aeoline	8 ⁴	---	36	32
15.	Quintatön	8 ⁴	12	12	44
16.	Salicional	8 ⁴	---	36	32
17.	Stillgedeckt	8 ⁴	24	--	44
18.	Geigenprinzipal	4 ⁴	---	24	44
19.	Nachthorn	4 ⁴	---	12	56
20.	Blockflöte	2 ⁴	---	12	44

21.	Liebl. Gedeckt	16 ^c	56	--	12
22.	Sifflöte	1 ^c	---	---	56
23.	Sesquialtera Nasard	2 2/3 ^c & 1 3/5 ^c	---	20	92
23a.	Terz	1 3/5 ^c	---	24	32
24.	Øbøe Krummhorn Tremulant	8 ^c	---		
Pedal C-f ^c 30 Töne					
25.	Kontrabass	16 ^c	30	---	---
26.	Subbass	16 ^c	30	---	---
27.	Zartbass	16 ^c transm. aus Nr. 21	---	---	---
28.	Prinzipalbass	8 ^c	---	30	---
29.	Choralbass	4 ^c	---	24	6
30.	Posaune	16 ^c	---	30	---

---

244   556   1126

Gesamtzahl der Pfeifen aus:

Holz   244

Zink   556

Zinn 35%   1126

zus. 1926 Pfeifen

Anmerkung: Auch bei den Zinkpfeifen werden die Labien, Stimmschlitze, Kerne und Fußspitzen aus Zinn angefertigt. Körper und Füße erhalten einen sauberen und dauerhaften Ueberzug von Aluminiumbronze.

NEBENZÜGE & SPIELHILFEN

1. Koppel II. – I. Manual
2. Koppel I. Manual – Pedal
3. Koppel II. Manual – Pedal
4. Unteroktavkoppel im II. Manual
5. Oberoktavkoppel im II. Manual durchgeführt bis g^{ccc} in den Registern Nr. 14–19, 21 und 24 samt 96 Ergänzungspfeifen aus Zinn
6. Unteroktavkoppel II. – I. Manual
7. Oberoktavkoppel II. – I. Manual durchgeführt
8. I. freie Kombination
9. II. freie Kombination
10. Auslöser
11. Handregister ab
12. Rohrwerke ab
13. Walze ab
14. Tutti

15. Generaltutti
16. Pianopedal II. Manual
17. Generalcrescendo als Walze
18. Schwelltritt II. Manual
19. Zeiger für Generalcrescendo
20. Voltmeter
21. Schalter Dynamo-Batterie

SONSTIGE TEILE

- a). Windladen, nach eigener, rein pneumatische Bauart, die sich seit 40 Jahren in allen klimatischen Verhältnissen glänzend bewährt hat, aus durchwegs alten, luftgetrockneten Hölzern erstellt; Membrantaschen aus feinstem, dauerhaftestem Havannaspaltleder, mit kräftig belederten, beweglichen Abschlußventilen.
- b). Spieltisch, freistehend, rein elektrisch, das Gehäuse in Fichtenholz, ohne, das Oberteil innen sa-peli mahagoni furniert und poliert.
Der Spieltisch enthält im wesentlichen folgende Teile:
2 Manual-Klavaturen C-g^{ccc} aus bestgetrockneten Holz, die Untertasten mit Celluloid, die Obertasten mit Ebenholz belegt.
1 Pedal-Klavatur C-f' aus Eichenholz, mit regulierbaren, stahlernen Federn und kräftiger Filzfütterung, vollständig ruhig beim Spiel.
Registertasten aus geadertem Celluloid. In jede Registertaste sind 2 Porzellan-Plättchen eingelassen. Hiervon tragen die größeren mit Goldrand versehenen Plättchen die Namen der Register, die kleineren fortlaufende Nummern, die für das Registrieren einen nicht zu unterschätzenden Vorteil bietet.
Die Koppeln und Spielhilfen unter Nr. 1–21 bezeichnet.
Vergoldete Silberkontakte für die 2 Manuale, für das Pedal und die Register, nach eigenem System, das ein Versagen völlig ausschließt. Vermöge ihrer sinnreichen Konstruktion reinigen sich die Kontakte von selbst; sie sind deshalb von größter Funktionssicherheit. Das verwendete Material gewährleistet eine praktisch unbegrenzte Dauerhaftigkeit.
Vergoldete Silberkontakte für die freien Kombinationen.
Vergoldete Silberkontakte für die Koppeln, je 1 Kontaktsammler für das Generalcrescendo und den Schwelltritt.
Schwachstromkabel bestehend aus blankem Kupferdraht, 2mal mit Seide übersponnen, zum Teil auch noch emailliert, zur Verbindung der Tasten, Koppeln und Spielhilfen im Spieltisch.
Der Spieltisch erhält ferner Rolldeckelverschluss aus Fichtenholz, verstellbares Notenpult sowie eine Organistenbank mit polierte Platte.
Spieltischmaße nach den Normen des Verbundes der Orgelbaumeister Deutschlands.
- c). Elektropneumatische Windsteuerungen für 2 Manuale, das Pedal und die Register, durchwegs aus zweckmäßigen, alten luftgetrockneten Hölzern hergestellt und gegen Feuchtigkeitseinwirkungen 2mal mit Lack überzeugen, Sämtliche Gewindedrähte sind aus Messing verzinnt, alle Ventile leicht beweglich.
Unsere Windsteuerungen haben eine völlig ruhige, sichere und präzise Funktion. Dabei wird durch die sorgfältige Konstruktion größte Dauerhaftigkeit gewährleistet. Die elektrischen Anschlüsse bestehen auch hier aus vergoldetem Silberdraht.

- d). Schwachstromkabel zur Verbindung des elektrischen Spieltische mit den Windsteuerungen und weitrern Apparaten, in einer Länge vom 5 m, bestehend aus verzinnemtem Kupferdraht 2mal mit Baumwolle umspinnen und gewachst; sorgfältigst isoliert; beste Spezialausführung.
- e). Schwellkasten für das II. Manual. Er umschließt sämtliche Register diese Manuale, besteht aus starkem Holz und erhält eine entsprechende Anzahl aufrechtstehender, auf Glas laufender, dichtschießender Jalousien, die in jeder Stellung verharren und durch elektrische Übertragung auf leichteste Weise bedient werden können.
- f). Elektropneumatischer Schwellapparat für das Schwellwerk des II. Manuals von sehr sorgfältiger Konstruktion. Der Apparat hält die Jalousien mit kräftigem Druck geschlossen und öffnet sie geräuschlos, Er ermöglicht 14 verschiedene Stellungen der Jalousien und damit eine hervorragend gute Schwellwirkung.
- g). Gerüstwerk, Raster, Träger, Laufboden etc. in Innern der Orgel.
- h). Magazingebläse mit Schöpfer aus starkem Holz mit ein- und auswärtsgehenden Falten und eisernen Ausgleichscheren.
Regulator aus starkem Holz, in kräftiger Belederung. Alle Kanäle in genügender Weite und bester Verdichtung.
- i). Elektropneumatischer Gebläseantrieb für Drehstrom, aus folgenden Einzelheiten bestehend:
- 1 Hochdruck-Ventilator, bewährtester Konstruktion, für eine Leistung von 21 cbm Preßluft in der Minute, direkt gekuppelt mit:
  - 1 Drehstrom-Motor bei 220/380 Volt, 50 Perioden, 1400 Umdrehungen, 140 mm WS., 1,5 PS leistend.
  - 1 Dreh- oder Hebelschalter.
  - 1 Schalldämpfer mit Aluminiumklappe.
  - 1 Drosselventil zur selbsttätigen Regelung der Windzufuhr Das Drosselventil ist so eingerichtet, daß es bei Versagen der elektrischen Stromes auch die Bedienung des Balges durch Menschenkraft ohne weiteres ermöglicht.
  - 1 Anschlußkasten an den Ventilator
Rohrleitungen zwischen Ventilator und Magazin samt Befestigungsmaterial
Lager und Isolierungen.
- k). 1 Umformer-Gruppe zur Erzeugung von Schwachstrom.
- l). 1 Schwachstrom-Batterie in Glas- und Holzkasten. Mit ihrer Hilfe kann die Orgel auch bei versagen des Kraftstroms gespielt werden. Eine einfache Umschaltung auf Batterie genügt. Selbstverständlich muß dann auch der Balgschöpfe durch eine Person bedient werden.

WEITERE LEISTUNGEN

- m). Verpackung der Orgel hierorts. Das Packmaterial bleibt unser Eigentum.
- n). Transporte zwischen Fabrik Oettingen und Bahnstation des Empfängers.
- o). Aufstellung an Ort und Stelle, Intonation und Stimmung.

Preis: RM 16.350.-

Mit Worten:

/:Sechzehntausend dreihundertundfünfzig Reichsmark:/

BEMERKUNGEN

- I. Ein dem Kirchenraum entsprechendes Orgelgehäuse samt Prospektpfeifen unterliegt besonderer Berechnung.
- II. Der vorstehende Preis gilt in der Voraussetzung, daß der verehrl. Auftraggeber folgende Leistungen übernimmt:
 Kosten und Gefahr der Transporte zwischen Ankunftsstation und Orgelraum;
 Stellung eines tauglichen Handlangers für die Dauer der Arbeiten;
 Kosten für Beleuchtung und elektrischen Strom zum Arbeit der Gebläsemaschine;
 Die Verbindung der Motore und Anlasser mit dem Kabel sowie Anbringung eines Schutzkastens über die Apparate;
 Die Ausführung von Maurerarbeiten, wenn aus irgend eines Grunde solche notwendig werden sollten.
- III. Die Garantiedauer beträgt 5 Jahre.
- IV. Lieferzeit: 5 Monate nach Auftragserteilung und Klarlegung aller technischen Einzelheiten.
- V. Zahlungsweise: 1/3 bei Bestellung
    1/3 nach Anlieferung
    1/3 nach Fertigstellung
 Auf Wunsch können Änderungen vereinbart werden.
- VI. Nachrechnungen über die im Kostenanschlag vorgesehenen Arbeiten werden nicht erhoben. Es wird ausdrücklich erklärt, daß solche Nachrechnungen keine Gültigkeit haben würden.

Oettingen, den 5. Februar 1937

/-/ Fritz Steimeyer

Kurzgefaßte

Disposition & Kostenberechnung
 zum Bau einer neuen Orgel für die kathol. Kirche
 zu Gumpertsdorf, O.-S.

2 Manuale C-g^{ccc}, Pedal C-f^c

I. Manual C-g^{ccc},
 56 Töne

1.	Bordun	16 ^c
2.	Prinzipal	8 ^c
3.	Viola di Gamba	8 ^c
4.	Dulciana	8 ^c
5.	Konzertflöte	8 ^c
6.	Oktave	4 ^c
7.	Rohrflöte	4 ^c
8.	Superoktave	2 ^c
9.	Mixtur	1 1/3 ^c 3-5 fach
10.	Trompete	8 ^c
11.	Klarine	4 ^c

II. Manual C-g^m

68 Töne

Schwellwerk

12.	Liebl. Gedeckt	16 ^c
13.	Violflöte	8 ^c
14.	Unda maris	8 ^c
15.	Quintatön	8 ^c
16.	Koppel	8 ^c
17.	Geigen Prinzipal	4 ^c
18.	Nachthorn	4 ^c
19.	Blockflöte	2 ^c
20.	Nasard	2 2/3 ^c
21.	Terz	1 3/5 ^c (2 2/3)
22.	Cymbel	1 ^c 3 fach
23.	Rankett	16 ^c
24.	Krummhorn	8 ^c

Tremulant

Pedal C-f^r

30 Töne

25.	Kontrabass	16 ^c
26.	Subbass	16 ^c
27.	Oktavbass	8 ^c
28.	Choralbass	4 ^c
29.	Posaune	16 ^c

Transmissionen

30.	Zartbass	16 ^c transmittiert aus Nr. 12
31.	Nachthorn	2 ^c transmittiert aus Nr. 18.

Nebenzüge und Spielhilfen, Sonstige Teile, Weitere Leistungen und Bemerkungen wie im ausführlichen Kostenvorschlag.

PREIS: RM 16.240,-

Mit Worten:

/:Sechzehntausend und zweihundertvierzig Reichsmark:/

Oettingen, den 5. Februar 1937

gez. Fritz Steinmeyer

ANEKS II

Lieferungsbedingungen

des Verbandes der Orgelbaumeister Deutschlands E.V.

zum Vertrag zwischen dem Kath. Kirchenvorstand Gumpertsdorf

und der Firma: G.F. Steinmeyer & Co. (Steinmeyer & Strebel) Orgel- und Harmoniumbau Oettingen (Bayern)

u. Nürnberg vom: März 1937

für: Lieferung einer neuen Orgel für die kath. Kirche Gumpertsdorf.

1. An Kostenanschlägen, Zeichnungen und sonstigen Unterlagen behält sich die Lieferfirma Eigentum- und Urheberrecht vor; sie dürfen Dritten nicht zugänglich werden und sind, wenn der Auftrag dem Anbieter nicht erteilt wird, unverzüglich zurückzugeben.
2. **Preisstellung** erfolgt in Reichsmark. Jede Zahlung muß so geleistet werden, daß sie in einem angemessenen Verhältnis zum Lieferwert, bezw. bei Teilzahlungen zum entsprechenden Teilwert der Lieferung steht. Alle Preise gelten frachtfrei Waggon Bahnhof des Montageortes.
3. **Zahlungsbedingungen:** Sofern keine gegenteiligen Abmachungen getroffen werden, ist der Kaufpreis ohne jeden Abzug mit 1/3 bei Bestellung, 1/3 bei Anlieferung und 1/3 bei Fertigstellung bezw. Übernahme zu zahlen. Bei Ueberschreitung der Zahlungsfristen um mehr als zwei Monate werden Zinsen mir 2% über Reichsbankdiskont berechnet. Die Lieferungen bleiben bis zur vollen Zahlung des Kaufpreises Eigentum der Lieferfirma.
4. **Lieferzeit:** Diese beginnt mit der Annahme des Auftrages. Die Einhaltung der Lieferfrist setzt die rechtzeitige Klarstellung aller erforderlichen Einzelheiten voraus. Sie gilt vorbehaltlich unvorhergesehener Hindernisse, wie Fälle höhere Gewalt, Betriebsstörungen sowie verspätete Anlieferung rechtzeitig bestellter Bestandteile. Verspätete Lieferung berechtigt nicht zur Geltendmachung von Schadenersatzansprüchen.

Kann die in den Werkstätten fertiggestellte Orgel einen Monat nach dem vereinbarten Termin aus Gründen, die der Besteller zu vertreten hat, oder wegen höherer Gewalt nicht abgeliefert oder aufgestellt werden, so hat der Besteller trotzdem die vereinbarten Zahlung so zu leisten, als ob die Anlieferung oder Fertigstellung zu Ende der genannten Frist von einem Monat erfolgt wäre. Er ist jedoch in diesem Falle berechtigt, 10% der fällig werdenden oder schon gezahlten Beiträge bis zur Anlieferung bezw. Fertigstellung einzubehalten.

5. **Ausführung:** Die Lieferfirma macht sich verbindlich, die Arbeit gemäß ihrem Angebot unter Verwendung zweckentsprechender, guter Materialien kunstgerecht und solide auszuführen. Stimmung erfolgt, sofern nichts anderes vereinbart wird, nach dem internationalen Kammerton: a' = 435 Schwingungen.
6. **Gewähr:** Für die Güte der Arbeit wird bei Erfüllung der vereinbarten Zahlungsbedingungen vom Tage der Ablieferung an eine Gewähr von drei Jahren in der Weise übernommen, daß etwaige während dieser Frist nachweislich infolge fehlerhaften Materials oder mangelhafter Ausführung unbrauchbar oder schadhafte Teile schnellmöglichst und unentgeltlich ausgetauscht oder fachgemäß ausgetauscht werden.

Von der Gewähr bleiben ausgeschlossen Schäden infolge natürlichen Verschleißes, durch Staub, Ungeziefer, Nagetiere, außergewöhnliche Witterungseinflüsse, Trockenheit und Feuchtigkeit, ferner Beschädigungen, die durch unsachgemäße Behandlung oder Dritte verursacht werden.

Für Maschinen kann nur die allgemein übliche Gewähr von einem Jahr übernommen werden. Die geleistete Gewähr berechtigt nicht zur Zurückzahlung von Zahlungen. Sie erlischt, wenn der Besteller von anderer Seite ohne Zustimmung der Lieferfirma Arbeiten oder Veränderungen vornehmen läßt. Die jeweils notwendig werdenden Nachstimmungen fallen nicht unter die Garantie und müssen besonders bezahlt werden.

7. **Aufstellung** ist im Angebot eingeschlossen, sofern dasselbe nichts anderes bestimmt. Voraussetzung bildet die fachgemäße Vorbereitung des Orgelraumes und die unbehinderte Arbeitsmöglichkeit. Durch

Behinderung entstehende Kosten sind der Lieferfirma besonders zu ersetzen. Etwa erforderliche Gerüste, Leitern, Hebezeuge sowie vorübergehende Hilfe beim Bewegen schwerer Teile und eine dauernde Hilfskraft sind vom Besteller während der Montage kostenlos zu stellen. Zu Lasten des Bestellers gehen ferner der Transport von der nächstgelegenen Bahnstation zum Montageort, die Ausführung der elektrischen Starkstrommontage bis zu den Motoren bezw. Anlassern und etwaiger elektrischer Beleuchtungsanlagen, erforderliche bauliche Arbeiten und die Kosten für Heizung, Licht und elektrische Kraft während der Montage.

Verpackung wird, wenn nichts anders vereinbart, leihweise überlassen. Sie ist pfleglich zu behandeln und baldmöglichst samt Packmaterial und Werkzeugen franko zurückzusenden.

8. **Abnahme:** Diese hat unmittelbar nach Fertigstellung der Arbeit auf Kosten des Bestellers zu erfolgen, und zwar im Beisein eines Beauftragten der Lieferfirma, die auf ihre Kosten einen Sachverständigen beziehen darf.

Kann die Ab- bzw. Uebernahme nicht sofort nach Fertigstellung der Arbeit erfolgen, so hat dies die Fälligkeit von Zahlungen keinen Einfluß. Die besondere Reise zur späteren Uebernahme ist der Lieferfirma gegebenenfalls zu vergüten.

9. **Erfüllungsort** für Zahlungen und **Gerichtstand** ist der Wohnsitz der Lieferfirma.

Öttingen, den 10. März 1937.

/-/ pieczęć i podpis

ANEKS III

KOSTENBERECHNUNG

über ein Orgelgehäuse für die katholische Pfarrkirche zu

Gumpertsdorf

(nach beifolgender Zeichnung Nr. 463)

Untergehäuse aus Fichtenholz, in gestemter Ausführung, mit herausnehmbaren Füllungen aus Gabunsperrplatten, Seitenwände ebenfalls aus Fichtenholz, mit verschließbaren Türen und Füllungen. Sämtliche Holzteile ohne Anstrich.

Prospektpfeifen aus aluminieren Zink, samt Prospektwindladen, Relais, Stöcken und Rastern.

Aufstellung des Gehäuses und Konduktierung des Prospektes.

Preis

einschließlich Verpackung und Transportkosten bis Station Gumpertsdorf O.S. ----- RM 1.290

Mit Worten:

/:Eintausend zweihundertundneunzig Reichsmark:/

Anmerkung:

Die Bemerkungen unseres Kostenanschlages von 5. Februar 1937 finden auch auf diese Kostenberechnung sinngemäße Anwendung.

OETTINGEN, den 9. April 1937

/pieczęć:/ G.F. Steinmeyer & Co.

gez. Fritz Steinmeyer

BIBLIOGRAPHY

Arch1: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, list Hansa Steinmeyera do ks. Niedzballi z 21 maja 1937 r.

Arch2: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, list Fritza Steinmeyera do J. Bukowskiego z 10 lutego 1937 r. przesłany ks. Niedzballi.

Arch3: Archiwum *Orgelbaumuseum Steinmeyer* w Oettingen, pismo J. Bukowskiego do Steinmeyera z 28 stycznia 1937 r.

Arch4: Archiwum *Orgelbaumuseum Steinmeyer* w Oettingen, pismo Alberta Steinmeyera do Bukowskiego z 5 lutego 1937 r.

Arch5: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo Fritza Steinmeyera sen. do ks. Niedzballi z 5 lutego 1937 r. wraz z *Disposition & Kostenberechnung zum Bau einer neuen Orgel für die kathol. Kirche zu Gumpertsdorf, O.S.* oraz *Kurzgefaßte Disposition & Kostenberechnung zum Bau einer neuen Orgel für die kathol. Kirche zu Gumpertsdorf, O.S.*

Arch6: Archiwum *Orgelbaumuseum Steinmeyer* w Oettingen, pismo J. Bukowskiego do Firmy Steinmeyera z 7 lutego 1937 r.

Arch7: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo Fritza Steinmeyera sen. do ks. Niedzballi z 15 lutego 1937 r.

Arch8: Archiwum *Orgelbaumuseum Steinmeyer* w Oettingen, pismo F. Steinmeyera do J. Bukowskiego z 2 marca 1937 r.

Arch9: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo F. Steinmeyera do ks. Niedzballi z 2 marca 1937 r.

Arch10: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, *Lieferungsbedingungen des Verbandes der Orgelbaumeister Deutschlands E.V.* z 10 marca 1937 r.

Arch11: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo Fritza Steinmeyera do ks. Niedzballi z 22 marca 1937 r.

Arch12: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo F. Steinmeyera do ks. Niedzballi z 31 marca 1937 r.

Arch13: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo Fritza Steinmeyera do Bukowskiego z 9 kwietnia 1937 r.

Arch14: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, projekt.

Arch15: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, *Kostenberechnung über ein Orgelgehäuse für die katholische Pfarrkirche zu Gumpertsdorf (nach beifolgender Zeichnung Nr. 463)* z 9 kwietnia 1937 r.

Arch16: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo F. Steinmeyera do ks. Niedzballi z 9 kwietnia 1937 r.

Arch17: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo Hansa Steinmeyera do ks. Niedzballi z 3 maja 1937 r.

Arch18: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo H. Steinmeyera do ks. Niedzballi z 21 maja 1937 r.

Arch19: Archiwum *Orgelbaumuseum Steinmeyer* w Oettingen, projekty nr 463, 1106, 1111, 1112.

Arch20: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo Alberta Steinmeyera do ks. Niedzballi z 29 maja 1937 r.

Arch21: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo H. Steinmeyera do ks. Niedzballi z 25 czerwca 1937 r.

Arch22: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisana teczka z dokumentami, pismo F. Steinmeyera do ks. Niedzballi z 28 sierpnia 1937 r.

Arch23: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisanateczka z dokumentami, pismo F. Steinmeyera do ks. Niedzballi z 2 września 1937 r.

Arch24: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisanateczka z dokumentami, dopisek J. Bukowskiego na liście Fritza Steinmeyera z 10 lutego 1937 r.

Arch25: Archiwum *Orgelbaumuseum Steinmeyer* w Oettingen, pismo J. Bukowskiego do Steinmeyera z 7 października 1937 r.

Arch26: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisanateczka z dokumentami, pismo H. Steinmeyera do ks. Niedzballi z 12 października 1937 r.

Arch27: Archiwum Parafii Rzym.-Kat. św. Franciszka z Asyżu w Komprachcicach, nieopisanateczka z dokumentami, *Vertrag über Orgel-Instandhaltung* z 12 października 1937 r.

Kons: Pismo Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do autora artykułu z 17 grudnia 2020 r.

„Zfñ”: „Zeitschrift für Instrumentenbau” (1.10.1894–21.09.1897).

www1: *Historia naszej parafii, Parafia św. Jadwigi* w Ziemęcicach, <https://jadwiga-ziemiecice.pl/historia.html>, 3 IV 2021.

www2: Adam Kubacz, *Architekci, budowniczy i murarze związani z Miechowicami*, [in:] *Miechowice historia / Die Geschichte von Miechowitz*, http://www.miechowice.info.pl/historia/architekci_i_murarze_miechowic.html, 3 IV 2021.

CZURLOK G. (2011). *Zabytkowe instrumentarium organowe na terenie dekanatu Prószków*. „Opolski Informator Konserwatorski” 1, 179–198.

FISCHER H. (2011). *Die Orgelbauerfamilie Steinmeyer in Oettingen. In memoriam Theodor Wohnhas (1922–2009)*. Berlin 2011.

SUMMARY

One of the best-known German organ building companies from the 19th and 20th centuries, *G.F. Steinmeyer & Strebel, Orgel- und Harmoniumbau* (H. Fischer 2011), based in Oettingen, the Bavarian part of Swabia, and amongst others very active in the region around Berlin, was in fact an unknown quantity east of the rivers Oder and Neisse. During its almost 150 years of existence, it built only four organs on the present Polish territory: three completely new instruments – in Swinemünde/Świnoujście 1927 (30 stops), Posen/Poznań 1929 (10 stops) und Comprachtschütz near Opatów/Komprachcice 1937 (31 stops) – as well as one in an old organ case in Breslau/Wrocław 1924 (26 stops).

The festive inauguration of the new church in Comprachtschütz on 6 December 1936 rang in the last phase of purchasing the organ. The parish priest Franz Niedzballa asked a friend whom he knew from his curacy time in Berlin, the organist Johannes Bukowski, to help him with the choice of the organ building company and to advise him regarding technical questions. After he had examined the tenders submitted by Rieger, Berschdorf and Steinmeyer, Bukowski opted for the latter, for as it has been passed on: “In the catholic churches of Upper Silesia one only knows the above-mentioned companies. It is my opinion that it would be a very valuable merit for your company to build an organ in a catholic church in the neighbourhood of Opatów”. Therefore, we can assume that the discussions about the details of the assignment started on 28 January 1937, although the parish council did not yet officially give its blessing to the decision. The purchase’s details were discussed through mail. Initially, Bukowski proposed an organ with three manuals, for which he even submitted a tentative

specification. On 5 February 1937, the Steinmeyer company presented through Fritz Steinmeyer Sr. a project for a two-manual organ with 30 or 31 stops, electric action and membrane chests (*Taschenladen*), for details see appendix no. 1. In both cases, borrowed stops were planned. The total costs of the first proposal added up to 16,350 Mark, the second, up to 16,240 Mark, was a little bit more favorable. In none of the proposals the case work was included. In February, the Bavarian company received the order to build the organ, which involved further discussions regarding an agreement about the final specification. The organ façade (no. 463) for 1,290 Mark (see appendix no. 3) became a problem and the aim to decide on a final version, which had been planned to take place during a personal meeting between the parish priest Niedzballa and Hans Steinmeyer on 19 April 1937, was not achieved. Thereupon, Steinmeyer presented other projects (nos. 1106, 1111 and 1112). Not until 26 May project draft no. 1111 was accepted. At the same moment, an agreement about the specification was reached through mail. It ended up in a compromise between Bukowski's post-romantic preferences and the guiding principles of the organ reform which Steinmeyer wanted to implement. The organ should receive 31 stops, amongst them one borrowed stop (Zartbass 16' from Lieblich Gedeckt 16'/M II), a set of couplers (the regular manual and pedal couplers, 16'- and 4'-couplers in both M II and from M II to M I), as well as two free combinations. The Steinmeyer instrument in Comprachtschütz shows how one could build a medium-sized organ with a higher-than-average potential for a modest price. In September, two technicians, Karl Stockel and Reichherzer, whose first name is not listed in the documents, erected the organ. The investigation of the local church archives also made it possible to identify the architect of the church – Theodor Ehl. Most likely, the organ was inaugurated on 3 October 1937 in presence of amongst others Bukowski and the instrument serves the parish, after having undergone necessary reparations, until the present day.

Słowa kluczowe/Keywords:

organy • budownictwo organowe • *Steinmeyer & Co.* • Komprachcice • architekt Theodor Ehl

organs • organ building • *Steinmeyer & Co.* • Komprachcice • architect Theodor Ehl

Wolfgang J. Brylla – regionalist, historian, specializing in the history of Silesia (after 1740), researcher of the New Marchian and Silesian organ building. Author of many articles and stand alone publications printed in domestic and foreign publishing houses. Among others, co-author (five volumes) and co-editor (one volume) of the Lexicon of North German organ builders (*Lexikon norddeutscher Orgelbauer*).

e-mail: wjbrylla@gmail.com